

ՅՈԹԵՐՈՐԴ ԴԱՐԻ ՀԱՅ ԳԻՏՆԱԿԱՆ ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱՑԻՆ*

Ի՞նչ արժեք ունի Շիրակացու թվարանական այս աշխատությունը գիտության համար. ո՞րն է նրա տեղը գիտության պատմության մեջ — կհարցնեք դուք:

Անշուշտ ձեզ հայտնի է, որ Շիրակացուց շատ առաջ մաթեմատիկական գիտությունը դարգացած է եղել հին Նզիրատոսում, Բարելոնում, Հունաստանում և Հռոմում: Մաթեմատիկայի պատմության մեջ հայտնի են այնպիսի ականավոր մաթեմատիկոսներ, ինչպիսին էվկլիդեսն է, Թեոն Ալեքսանդրացին, Նվդոկիոս Ասկոլանացին և ուրիշները: Շիրակացուց շատ առաջ գրվել են մաթեմատիկական ավելի բարդ աշխատություններ, քան Շիրակացու թվարանության դասագիրքն է. գրվել են անգամ հռոմահայերական խնդիրներ: Սակայն Շիրակացու թվարանական աղյուսակների ժողովածուի արժեքը կայանում է նրանում, որ նա հնագույն շրջանից մեզ հասած թվարանական շուրս գործողությունների ամենաինքնավար պատմության մեջ հայտնի է բազմապատկության հունարեն մի փոքրիկ աղյուսակ միայն 4-րդ դարից (մ. թ.), մոմի սախտակի վրա, որը Բրիտանական թան-

գարանի սեփականությունն է և հրատարակել է անգլիացի գիտնական Սմիտը: Ավելի ուշ շրջանից մեզ է հասել թվարանական շուրս գործողությունների մի աշխատություն, որի հեղինակն է Նիկոլայ-Արտավազդ Ջմյուտնացին, որը գրված է դարձյալ հունարեն: Ջեռագիրը Փարիզի Ազգային մատենադարանի սեփականությունն է: Վերջինս սակայն Շիրակացուց հինգ դար հետո է:

Ի դեպ, պարզվել է մի հետաքրքիր նորություն, որ կապված է Նիկոլայ-Արտավազդի անձնավորության հետ: Պրոֆ. Ն. Ադոնցը, որ շնայած ծանոթ չի եղել մեր հայտնագործությունների հետ, բայց այլ կապակցությամբ ուսումնասիրելով Նիկոլայ-Արտավազդի անձնավորությունը, եկել է այն եզրակացության, որ նա հայ է, բյուզանդական արքունիքում աշխատող գրագիր: Իսկ մենք Նիկոլայի թողած վերև հիշված հունարեն արյուսակները համեմատելով Շիրակացու աղյուսակների հետ, երբ գտանք, որ Նիկոլայը օգտվել է Շիրակացուց, հայերենից հունարեն է թարգմանել Շիրակացու թվարանական աղյուսակները, չէինք հասկանում, թե այդ ինչպե՞ս կարող է պատահել: Այս հարցով լուրջ զբաղվեց դոց. Գ. Պետրոսյանը և պարզեց այն փոխառությունները, որ կան Շիրակացուց Նիկոլայի մոտ: Այժմ եթե նույնիսկ վիճելի համարվի մեր ենթադրությունը՝ Շիրակացուց օգտվելու փաստը,

* Շարունակված ամսագրի 1955 թվականի № VIII-ից:

այնուամենայնիվ, անհերքելի է մնում այն, որ մասնամատիկայի պատմության մեջ հայտնի Նիկիտայ-Արտավազդը ևս հայ է: Այսպիսով, մենք այժմ բաց նակատով կարող ենք ասել, որ Շիրակացու և Նիկիտայ-Արտավազդի աշխատությունները մեր ժողովրդի համեստ մոծումներն են ընդհանուր գիտությունը գանձարանում:

Շիրակացու թվաբանական աշխատությունների հայտնաբերումով, սակայն, մենք չբավարարվեցինք և շարունակեցինք մեր պլուրալումները Շիրակացու մյուս աշխատությունները ևս գտնելու հույսով: Բարեբախտաբար այդ ուղղությամբ ևս մեր կատարած աշխատանքը ապարդյուն չանցավ: Հայտնաբերեցինք Շիրակացու տիեզերագիտական և տոմարագիտական մի ընդարձակ աշխատությունը, որի համառոտ խմբագրությունն էր միայն հայտնի՝ կազմված մի քանի գլուխներից. այն հրատարակել է պրոֆ. Պատկանյանը՝ «Անաեխայի Շիրակունայ Մեացորդի բանից» աշխատության մեջ: Մեր հայտնաբերած տեքստը, որ բաղկացած է 84 գլուխներից, հրատարակվեց 1940 թվին: Տեքստը խմբագրեց հանգուցյալ պրոֆ. Հ. Անառյանը: Դուք չեք կարող պատկերացնել՝ թե ինչպիսի՞ ուրախություն, ինչպիսի՞ հոգեկան հրճվանք էր ապրում մեր մեծանուն գիտնականը, երբ առաջին անգամ իմացավ այդ տեքստի հայտնաբերումը:

Ես մանրամասն կանգ չեմ առնի այս աշխատության վրա, որովհետև դրա համար երկար ժամանակ է պետք: Ես միայն կարող եմ այստեղ համառոտիվ թվարկել այն հիմնական փաստերը, որոնք ցուցանշում են Շիրակացու աշխարհայացքը և գիտական ուղղությունը:

Շիրակացին իր այս աշխատության մեջ որոշակի դնում է երկրի կլորության հարցը: Երկրի կլորությունը մեր ներկա սերնդի համար սովորական, հասարակ հարց է թվում, իսկ այն ժամանակ այդ շատ լուրջ հարց էր: Նկատի ունեցե՛ք, որ գոյություն ունեւ պաշտոնական տեսակետ, որի դեմ դուրս գալն այնքան էլ հեշտ չէր: Հակառակ տեսակետ արտահայտողը կարող էր համարվել աղան-

դավոր, կարող էին կտրել նրա ձեռքի և ոտքի շերտը, կարող էին շիկացած երկաթով խարանել ճակատը աղվեսադրոշմով: Բայց, այնուամենայնիվ, հայ խիզախ գիտնականը հանդես է գալիս իր ինքնուրույն տեսակետով և պնդում, որ երկիրը կլոր է. «Երկիրն... ինձ ի դէպ թուի ասացեալն՝ իբրև գնու, որպէս նորա դեղինն ի միջին գնդաձև կառուցեալ կայ, և սպիտակուցն շուրջ զնովաւ, նոյնպէս երկիրս ի միջոյ կառուցեալ կայ, օդ շուրջ գնովաւ և երկին պատ առեալ զամենայնիւ»: Այսինքն՝ երկիրը ինձ թվում է, որ ձուի նման է, ինչպես որ նրա դեղնուցը կլոր միջուկն է, սպիտակուցը նրա շուրջը, իսկ կենսւր շրջապատում է շորս կողմից, նույնպես և երկիրը մեջտեղումն է, օդը նրա շուրջը, իսկ երկինքը պատում է նրան շորս կողմից: Ըստ որում, պիտի նկատի ունենալ, որ Շիրակացին այդ ասում է յոթերորդ դարում և ասում է առանց տատանվելու, հակադրվելով մյուս տեսակետներին, նույնիսկ՝ բիրւիական ընդունված պաշտոնական տեսակետին, որը երկիրը համարում է քառակուսի:

Իր նույն աշխատության մեջ, մի այլ տեղ ևս, նա անդրադառնում է նույն մտքին, բայց այս անգամ վարագործված, երազի ձևով. «Եւ արդ մի՛ զիս եպերէք սիրելիք,— գրում է նա,— գիտէ ծածկագէտն, զի ոչ ստեմ: Մինչդեռ էի յաղօթս առ առաւօտուն ի վկայարանի Սրբոյն Եղեանայ և միտք իմ յայս խորհուրդս ծփէին, քուն էառ զիս: Եւ տեսանէի որպէս թէ արեգակն ի ծագելն խոնարհեալ յերկիր իջանէր: Եւ ես յառաջն ընթանայի և ի գիրկս ընդունէի զնա: Եւ նա էր պատանի, անմուրուս, ոսկեգիսակ, և շըրթունք բերանոյ նորա որպէս թէ ոսկով լինէր օծեալ: Եւ ինքն սպիտակս և փայլունս զդեցեալ հանդերձս: Եւ լոյս սաստիկ ելանէր ի բերանոյն: Ասացի ցնա՝ եթէ ի վաղնշուց ցանկացեալ էի ի քէն լսել բան. արդ՝ աղէ պատմեա՛ ինձ, եթէ յորժամ ի մէնջ ծածկիս, ո՛ւմ տաս լոյս. գո՛ն կենդանիք ի ներքոյ երկրի՛՝ եթէ ոչ: Եւ նա ասէ՛ ո՛չ, այլ լերանց և ափափայից ձորոց և անձաւաց անկենդանեաց տամ լոյս»:

Շիրակացին, զգում ես, որ վախենում է իր տեսակետը բացահայտ արտահայտելուց և

բերում է այն որպես երազ. եթե կմեղադրեն իրեն՝ կաշխատի արդարանալ՝ թե այդ իր սեփական տեսակետը չէ, այլ պատմում է երազը:

Շիրակացին տիեզերագիտական իր նըշված աշխատության մեջ քննության է առել լուսնի և արեգակի մեծությունները, համեմատել է նրանք իրար հետ, և հանգել ճիշտ եզրակացության՝ որ արեգակը մեծ է լուսնից: Այս առթիվ մի շարք օրինակներ բերելուց հետո, նա ամփոփում է. «Եւ յայսմ ամենայնէ յայտ է, թէ մեծ է արեգակն ըստ վկայութեան աստուածային գրոց, որում և արտաքնոցն բարեաց ի ճահ պատահին վկայութիւնք»:

Շիրակացին գիտական ճիշտ բացատրություն է տալիս արեգակի և լուսնի խավարումներին: Նրա տեսակետով, երբ արեգակը, լուսինը և երկրագունդը կանգնում են իրար դեմ դիմաց, հավասար միալար գծի վրա՝ մեկը խոշորոտ է դառնում մյուսին և լույսը բեկվում է, առաջանում է խավարումը. «...Արեգակն գեր ի վերոյ լուսնին է. և լուսինն դիպեալ ի ներքոյ արեգական... յորժամ հաւասարագոյգ լիցին՝ մինն զի իցէ ի վերոյ և միւսն ի ներքոյ կշիռ նմին և արեգակն բերան բացեալ հոսէ հեղիւղ զբոլորութիւն լուսոյն հանդէպ ուղիղ կշռութեամբ ի միջոյ լուսնին, ոչ թողու անցանել ի ներքին անօսրութիւն օդոյն, որ սփռեալ տարածանի ընդ ծով և ընդ ցամաք»:

Շիրակացին իր մի այլ աշխատության մեջ փորձում է նույնիսկ սահմանել, թե ինչպիսի հաշիվ պիտի կատարել պարզելու՝ թե երբ են տեղի ունենալու արեգակի և լուսնի խավարումները: Շիրակացու այս աշխատությունը գիտական բացառիկ արժեք ունեցող գործ է: Եվ մարդ, իսկապես, մնում է ապշած՝ թէ այն ժամանակ զարգացման ինչպիսի՝ աստիճան էր պետք նման հարցեր քննելու և լուծելու համար: Ծիշտ է, Շիրակացուց շատ առաջ հույն գիտնականները, որոնց նա անվանում է «արտաքին» գիտնականներ, երկրի կլորության, խավարման և ա՛յլ հարցեր քննել և լուծել էին, և Շիրակացին օգտվում է նրանցից, սակայն, այնուամենայնիվ, ընդհանուր զարգացման շատ բարձր աստիճան էր պետք նման հարցեր

միջնադարյան խավար իրականության մեջ քննության առնելու համար:

Շիրակացու կարծիքով, երկինքը, երկիրը և այս երկսի միջև ընկած տարածության վրա գտնվող ամեն ինչ բաղկացած է չորս տարրերից՝ հողից, ջրից, օդից և կրակից: Այս տարրերից ամեն մեկն ունի իր հատկությունը. այսպես, կրակի հատկությունն է ջերմ և ցամաք, օդի բնությունը՝ ջերմ և խոնավ, ջրի բնությունը՝ խոնավ և ցուրտ, հողի բնությունը՝ ցուրտ և ցամաք: Եվ այս չորս տարրերը միանալով իրար հետ, իրենց հատկությունները իրար են փոխանցում և ստեղծում այս կամ այն նյութի որակը:

«Յաղագս ծովու» գլխում Շիրակացին անդրադառնում է ծովի ընդունած և բաց թողած ջրերի հավասարակշռության հարցին և հակադրվում է այն գիտնականներին, որոնք գտնում են, թե ծովերի խորքից իրր թե անցքեր կան դեպի աղբյուրները — ծովերի ջրերը հոսում են գետնի տակով և ապա դուրս գալիս աղբյուրների ձևով: Շիրակացին ճիշտ է գտնում այն գիտնականների տեսակետը, որոնք ծովի ջրերի հավասարակշռված մնալը բացատրում են գոլորշիացման պատճառով. «...ջերմութիւն արեգականն ծծէ և քարշէ զքաղցունս և զնուրբանս և զթեթեանս գոլորշեան հանէ յօդն»: Որպես օրինակ նա բերում է ջրի թորումը. երբ նավարկության ժամանակ խմելու ջուրը պակասում է, նավավարները վերցնում են ծովի աղի և դառը ջուրը, լցնում են կաթսայի մեջ, կաթսայի կափարիչի վրա դնում են սպունգը — սպունգը ընդունում է գոլորշին, ջուր դարձնում և թորում ամեն տեսակ աղտեղությունից: Շիրակացու տեսակետով, նույնը տեղի է ունենում նաև ծովի ջրերի հետ, որոնք գոլորշիանում են և թափվում երկրի վրա անձրևի ձևով. «Խսկ փրկիսոփայքն բարիք ասացին վասն միակշիռ կալոյ ծովու, թէ ջերմութիւն արեգականն ծծէ և քարշէ զքաղցունս և զնուրբանս և զթեթեանս գոլորշեան հանէ յօդն: Եւ թանձունքն և ծանունքն մնան, այսինքն է մրրեալքն և պղտորեալքն: Եւ որ անդէնն մնան, են աղիքն և դառինքն»:

Շիրակացին իր այդ աշխատության «Յաղագս երկնային զարդուց» գլխում սպանիչ քննադատության է ենթարկում ախթարա-

կան այն գիտնականներին, որոնք պնդում էին, թե մարդկանց բախտավոր կամ անբախտ, չար կամ բարի, աղքատ կամ հարուստ, իշխող կամ ծառա լինելը՝ նախախնամությունից է որոշված լինում և այն կարելի է գուշակել երեխայի «ի՞նչ աստղի տակ ծնվելու» հիման վրա: Երակացին քաղդեական այդ «գիտնականներ»ի պընդումները համարում է «բարբառաբան», «վհուկների դյութանք», «ցոփարանություն» և քըննադատում նրանց:

Երեխան երբ ծնվում է, ասում է Երակացին, տատմոր ուշադրություն անմիջապես դառնում է ո՛չ թե դեպի աստղերը, այլ երեխան՝ տեսնելու թե երեխան կենդանի է, թե մահացած, տղա է, թե աղջիկ, և նա ժամանակ չի ունենում անգամ երկինք նայելու: Երակացին անմտություն է համարում ծնունդը աստղի հետ կապելը. եթե մարդկանց ճակատագիրը նախապես աստղերով որոշված լիներ, ասում է Երակացին, ապա թագավորները ժառանգաբար որդիներին չէին նշանակի իրենց գահաժառանգը, քանի որ թագավորի ժառանգները մի ժամում և մի աստղի տակ չէ, որ ծնվում են: Եթե այդ «տեսություն»ը ճիշտ լիներ, այն դեպքում ծառաները ևս թագավոր կդառնային: Եթե մարդկանց հարուստ կամ աղքատ լինելը նախապես է որոշված, այն դեպքում ինչո՞ւ են մշակներն աշխատում և ձգտում լավ կյանքի, քանի որ նրանց սահմանված է միշտ մուրացիկ միճակում մնալ և նրանց չարչարանքն անարդյունք պիտի մնա: Կամ ինչո՞ւ են վաճառականները անտեղի ճանապարհորդում, չարչարվում, երբ կարող են հանգիստ նստել մի վայրում և ձրի հարստություն կդիզվի նրանց համար:

Երակացին սուր քննադատում է քաղդեական «տեսություն»ը չար ու բարին սահմանելու հարցում: Եթե երեխան ի բնե չար է ծնվում, այն դեպքում ինչո՞ւ են պատժում նրան, քանի որ ի ծնե կանխորոշված է, որ նա չար պիտի լինի, եթե նա ուզենա իսկ, չի կարող իր բնույթին հակառակ՝ բարի գործել. ուրեմն, չարությունը իր մեղքը չէ: Եթե չարությունը նախախնամությունը նախապես է սահմանում, այն դեպքում ավելորդ են օրենքները, որոնք պատժում են մարդկանց

ոչ իրենց մեղքի համար: Ավելորդ են դատավորները, որոնք պատվում են բարեգործներին և պատժում չարագործներին: Եվ, վերջապես, ասում է Երակացին, եթե փոքրիկ, անմեղ, անգիտակից երեխայի մեջ չարություն է դրվում, այն դեպքում չար է ինքը արարիչը, որ փոքրիկ, անգիտակից մանկան մեջ չարություն է դնում. «Զի թէ ի բնէ չարք իցեն՝ յոյժ չար է արարիչն, որ արարն զնոսա»:

Երակացին գիտե՞ թե ինչից է առաջանում գիշերը:— Երկիրը, ասում է նա, «ստուերան զմեզ գիշերացուցանէ»: Նա, ի դեպ, գիտե նաև, որ լուսինը սեփական լույս չունի և արեգակից է առնում իր լույսը. «Ես հաւանիմ լազմաց իմաստասիրաց՝ յարեգականէ ասել առնուլ զլոյս»:

Երակացին գիտե նաև՝ թե ինչպիսի հարաբերության մեջ են մեր լսողությունն ու տեսողությունը:— Ի՞նչպես է պատահում, հարցնում է նա, որ երբ երկինքը որոտում է և կայծակ է խփում, մենք նախ կայծակն ենք տեսնում և հետո՝ միայն լսում որոտը: Եվ նա այդ բացատրում է՝ թե լույսն ավելի արագասլաց է, քան ձայնը:

Երակացին փորձում է բացատրել նաև այն հարցը, թե ինչպես է, որ մեր երկրագունդը վայր չի ընկնում: Մարդը, միջնադարյան սահմանափակ հայեցադաշտ ունեցող մարդը, նայում էր իր շրջապատին և տեսնում, որ ամեն ինչ վերից ընկնում է և նրա մեջ ակամա հարց է ծագում, թե ինչպես է, որ մեր երկիրը չի ընկնում: Այս առեղծվածը, պետք է ասել, մինչև Նյուտոնը, երկար հուզել է գիտական աշխարհը: Երակացին այս երևույթին հետաքրքիր, օրիգինալ բացատրություն է տալիս: Նրա կարծիքով երկրագնդին հավասարակշռություն տվողը՝ բնության մեջ գործող հակադիր ուժերն են. երկիրն իր ծանրությամբ հակում է ներքև իջնել, իսկ հողմը ներքևից երկրագունդը հրում է դեպի վերև և այս երկու ուժերի հակադեցության հետևանքով ստեղծվում է հավասարակշռություն: «Երկիր,— գրում է նա,— իւրով ծանրութեամբ հակէ ի վայր իջանել, հողմն իւրով ուժգնութեամբ ջանայ ի վեր բերել զնա. և ոչ ծանրութիւնս երկրի թողացուցանէ ի վեր բերել և ոչ ուժգնութիւն հող-

մոյն թոյլ տայ ի վայր իջանել: Եւ այնպէս հաւասարակշիւ կէտն կալեալ կայ»:

Շիրակացին հնագույն այն աստղաբաշխներէց մեկն է, որ գիտական ճիշտ բացատրութիւնն է տալիս Միր կաթինին (Հարդգողի ճանապարհին): Նա հերքում է իր ժամանակ տարածված այն առասպելը, որ իբր ալդ՝ Հերա աստվածուհու ստինքից թափված կաթն է երկնակամարի վրա: Նա մերժում է նաև հայկական առասպելը, որ իբր ցուրտ ձմեռան մի օր հայոց Վահագն աստվածը դնացել է Ասորեստան, գողացել է ասորական Բարշամ աստծու հարդը և երկնքով վերադառնալիս հարդից է թափել ճանապարհում, ուստի Հարդգողի ճանապարհ է անվանվել: Նա գտնում է, որ Միր կաթինը ո՛չ ալ ինչ է, եթե ոչ մանր աստղերի կուտակումներ. մի տեսակետ, որ Շիրակացուց շատ հետո միայն գիտականորեն ասացուցեցին ֆրանսիական և յապոնական աստղաբաշխները:

Ուշագործյան արժանի է, որ Շիրակացին իր այս աշխատութեան մեջ, միջանկյալ ձեւով, երբեմն առաջ է քաշում փիլիսոփայական բարդ հարցեր ևս: Այսպես, նրա մոտ պարզորոշ դրված է փիլիսոփայութեան բացասման օրինքը: Նա իր «Տիեզերագիտութեան» մեջ խոսելով մեռնող և նորից ծնվող բնութեան մասին, գրում է. «Լինելութիւն ից է սկիզբն ապականութեան և ապականութեան դարձեալ ից է սկիզբն լինելութեան: Զի յայսմ անվնաս հակառակութենէ՝ աշխարհ առցէ դաւնողութիւն»: Ամեն մի լինելութիւն իրենից ենթադրում է քայքայում, իսկ ամեն մի քայքայման մեջ լինելութեան սաղմը կա, և քայքայման ու լինելութեան այս հակադրութիւնն է, որ աշխարհի հավերժ գոյացութեան հիմքն է հանդիսանում— մի տեսակետ, որ ժամանակին արտահայտել են հին հունական սուաջավոր փիլիսոփայութեան ներկայացուցիչները՝ Հերակլիտը, Դեմոկրիտը և ուրիշները: Շիրակացին նույն միտքը կրկնել է մի ա՛յլ կապակցութեամբ ևս. «Տեսանելով առաջնոցն զլուսինն լցեալ և մաշեալ՝ ասացին թէ է մեզ պատկեր»:— Մեր նախնիքները տեսնելով՝ որ լուսինը կլորում է և նորում, նմանեցրին իրենց և ասացին՝ թե մեր պատկերի նման է:

Ես չեմ ուզում Շիրակացու տիեզերագիտական այս աշխատութեան մասին ծավալել. այդ շատ հեռու կտանի մեզ, կտանի դեպի տիեզերական անհունութիւնը, որ աստղաբաշխի իրավասութեան շրջանակն է: Սակայն Շիրակացու այս աշխատութեան արժեքն այնքան ակնբախ է, որ պետք է աստղաբաշխ լինել՝ պատկերացնելու նրա կարևոր տեղը գիտութեան պատմութեան մեջ:

Անվիճելի է, որ Շիրակացին, որպես տիեզերագետ, խոշոր տեղ ունի համաշխարհային գիտութեան պատմութեան մեջ: Ուրախութեամբ պետք է հայտարարեմ ձեզ, որ մեզ մոտ հրատարակվող «Սովետական մեծ էնցիկլոպեդիա»-ում Շիրակացին արդեն մտել է գիտնական հեղինակների շարքի մեջ և ունի իր արժանավոր տեղը:

Շիրակացու աշխատութիւնների մեջ ուշագործյան արժանի է նրա «Ջափ և կշիռ»-ին վերաբերող երկը, որը հայագիտութեան մեջ հայտնի է վաղուց: Նրանով մանրամասն դրադվել է ակադ. Հակոբ Մանանդյանը: Շիրակացին իր այս աշխատութեան մեջ բերում է իր ժամանակ գործածվող բոլոր չափերը և կշիռները և համեմատում նրանք իրար հետ, որը և մեզ հնարավորութիւն է տալիս պարզել վիճելի չափերի և կշիռների ճիշտ տարողականութիւնը:

Շիրակացու գիտական աշխատութիւններից ամենից արժեքավորը՝ ես համարում եմ նրա տոմարական աշխատութիւնները, որոնց վրա դժբախտաբար ժամանակ չունեմ կանգ առնելու: Իմ համոզմունքն է, որ Շիրակացու տոմարը, և, ընդհանրապես, հայկական տոմարական գրականութիւնը երբ հրատարակվի և թարգմանվի, այն խոշոր տեղ պիտի գրավի ընդհանուր տոմարի պատմութեան մեջ:

Շիրակացին առաջին հայ տոմարագետն է, որ կազմել է ՇԼԲ աղյուսակը, այսինքն՝ 532 տարիների տոմարական աղյուսակը: Եվ այս աղյուսակն է, որ սկիզբ է հանդիսացել մեր հայկական տոմարի և հայկական թվականի: Մենք «Շիրակացու մատենագրութեան» մեջ հրատարակեի ենք ՇԼԲ այդ աղյու-

սակը և ուսումնասիրությունը: Մեզ հայտնի են Շիրակացու տոմարական արժեքավոր ա՛յլ աշխատությունները ևս, որոնք պատրաստում ենք հրատարակության:

Շիրակացու պատմական աշխատություններից մեզ հասել է Հիպոլիտի մի երկի թարգմանությունը ևս, որի վրա Շիրակացին բավականին լրացումներ է արել տեղական նյութերի հիման վրա: Նրա այս հավելումներից մեզ համար արժեքավոր է այն հատվածը, որը արտագրված է Խորենացուց և հիշված է հեղինակը՝ «Մովսիսի Խորենացու» ձեռն: Այս մեզ հիմք է տալիս պնդելու, որ 7-րդ դարում, Շիրակացու ժամանակ, Խորենացու Պատմությունը արդեն գրված, ավարտված աշխատություն էր, ուստի և հարկ չկա շարունակել մեր բազմավաստակ պատմիչի շարշարանքները — նրան պիտի փնտրենք ոչ թե 7-րդ դարից հետո, այլ առաջ:

Մենք հնարավորություն չունենք կանգ առնելու Շիրակացու «Յաղագս ամպոց և նշանաց», «Յաղագս շրջագայութեան երկնից, քէ ո՛րպէս իմաստասիրացն բռնեցաւ», «Յաղագս տանց բռնակեաց Հիւն և Նոր Կտակաւեաց», նրա թանկագին քարերի մասին գրած աշխատության և ա՛յլ մանր աշխատությունների վրա, ուր ճիշտ բացատրություններ են տրված բնական մի շարք երեւոյթների՝ անձրևի, ձյունի, կարկտի, եղյա մի մասին և այլն:

Աշխատենք պատասխանել Շիրակացու գիտական ժառանգության հետ կապված մի հարցի ևս և վերջացնենք մեր դասախոսությունը:— Ի՞նչ դեր ու տեղ ունի Շիրակացին հայ մատենագրության մեջ: Այս հարցին մենք ժամանակին անդրադարձել ենք մեր «Շիրակացու մատենագրութիւնը» խորագրով աշխատության մեջ և ցանկանում ենք միայն կրկնել այժմ. «Շիրակացու մեծությունը, մեր կարծիքով, կայանում է ո՛չ միայն նրանում, որ նրա աշխատությունները բարձր որակի երկեր են, որ Շիրակացին

ինքը լավ հայրենասեր է հանդիսացել, որ նա հակաբյուզանդական ուղղություն է ունեցել և այլն: Հայ մատենագրության մեջ բազմաթիվ հեղինակներ կարելի է թվել, որոնք աչքի են ընկնում նման բարեմասնություններով: Շիրակացու մեծությունը, նշված մատենագիրների համեմատությամբ, մեր կարծիքով, կայանում է նրանում, որ նա հիմնադիրը հանդիսացավ հայկական գիտական գրականության և հնարավորություն ստեղծեց գիտությունն օգտագործել հայ ժողովրդի ինքնուրույնությունը պահպանելու գործում: Չպիտի մոռանալ, որ եթե հայ մարտիկը օտար բռնակալի դեմ կռվում էր սրով, ապա հայ մտավորականությունը բռնակալի գաղափարախոսության դեմ կռվում էր գրչով: Եթե Մաշտոցը հիմք դրեց հայ ներկա գրականության որպեսդի հայ ժողովրդին կարողանա ազատել հռոմեական, ասորական և օտար ա՛յլ ազդեցություններից, ապա Շիրակացին հիմք դրեց հայկական գիտական գրականության՝ պաշտպանելու հայ ժողովրդի ինքնուրույնությունը, պայքարելու բյուզանդական և ա՛յլ օտար ազդեցությունների դեմ:— Դրանո՞ւ է ահա Շիրակացու աշխատության քաղաքական խոշոր իմաստը»:

Շիրակացին իր ինքնակենսագրության մեջ մի տեղ խոսելով իր կատարած մատենագրական ծանր աշխատանքների մասին, իր ստեղծած գիտական մեծ վաստակի մասին, վշտացած նշում է, թե «ոչ ոք եղև շնորհակալ և մեծարող իմոց աշխատանացս», այսինքն՝ ոչ ոք շնորհակալ չեղավ, ոչ ոք չմեծարեց իմ աշխատանքների համար: Շիրակացու այս խոսքի մեջ դառնության շեշտ կա, զայրույթի խոսք՝ ուղղված իր ժամանակակիցներին, խուլ բողոք՝ ավատական ճշդ՝ ճիմ, ծանր իրականության դեմ:

Սակայն Շիրակացին սխալվել է, երբ իր այդ վիշտը ընդհանրացրել է: Չենք ուզում մեղադրել նրան, քանի որ նա ինչքան էլ հանճարեղ լիներ, չէր կարող իհարկե կանխատեսել, որ երբևէ կգան ժամանակներ, ոսկյա ժամանակներ, երբ «գրվան»ի տակից լույս աշխարհ կհանվեն նրա մեծարժեք հետազոտությունները և ըստ պատշաճի

կգնահատվեն նրանք: Շիրակացու մտքովը չէր կարող անցնել իհարկե, որ պողպատյա կամքով լեցուն նոր սերունդը իր սիրասուն մայրաքաղաքում՝ Երևանում կկառուցի Ազգային մատենադարանի հոյակապ նոր շենք՝ որպես երախտագիտական խոսք իր գրասեր սյապերի: Եվ այդ շենքի առջև կխոյանան հին հայկական մեր ութը ականավոր մատենագիրների արձանները, որոնց մեջ մեկը

հենց կլինի իրեն՝ Շիրակացու արձանը— Շիրակացին կանգնած, գլխաբաց, մտածկոտ հայացքը ուղղած կողքին դրած երկրագնդի կաղապարին՝ կարծես թե ասելիս լինի իր արձանի վրա ոսկյա տառերով փորագրված ծանրահաստատ, դարերի թանձր խավարի միջից շողարձակված և մեզ հասած իր խոսքը. «Երկիրն... ինձ ի դէպ բույի ասացելալն որպէս գծու...»:

